

İnterdisipliner Açından Tekfir Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

 Vezir Harman^{a*} Hızır Yağcı^b

^aDoç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam Ana Bilim Dalı/Assoc. Prof. Dr. Namık Kemal University Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Kalâm, Tekirdağ, Türkiye

^bDr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Hadis Ana Bilim Dalı / Namık Kemal University Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Hadith, Tekirdağ, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author
İletişim/Contact: vharman@nku.edu.tr

Geliş Tarihi/ Date Received: 27/11/2024
Kabul Tarihi/Date Accepted: 21/03/2025
Yayın Tarihi/ Date Published: 31/03/2025

Atıf/Cite: Harman, Vezir – Yağcı, Hızır.
İnterdisipliner Açından Tekfir Rivayetlerinin Değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2025), 1-21.

Web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuifd>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License.

Özet

İlk dönemlerde ilimler bir bütün iken zamanla çeşitlenerek birbirinden ayrı kavramsallaştırmalar ve analizlerle ayrışmaya başlamıştır. Bununla birlikte İslamî ilimlerdeki çalışmaların birbirinden bağımsız gelişmesi söz konusu değildir. Tefsir ve hadis ilminin birikiminden istifade edilmeden kelâm ilminde salt aklî ve mantikî istidlallerle sahih ve geçerli bir itikadî hüküm tespit edilemez. Bu bağlamda Müslüman toplumda meşhur olduğu halde farklı ve yanlış anlaşılan hadis rivayetlerinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda hadis şarihleri ve kelâm alimleri eserlerinde önemli bir ilmi birikimi bize sunmaktadırlar. Bu çalışmada interdisipliner bir çalışma örneği olarak “Müslüman bir kimse kardeşini küfürle itham ederse, küfür birine döner” rivayeti konusunda toplumdaki yanlış anlayışlara temas edilerek hadis şerhlerinde ve kelâm eserlerinde tekfir konusuna ve özelde bu rivayetin nasıl anlaşılması gerektiğine dair bilgiler analiz edilerek değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hadis, Tekfir, Te'vil, Küfür.

Evaluation of Takfir Narrations from an Interdisciplinary Perspective

Abstract

While the sciences were a whole in the early periods, they diversified over time and began to diverge with separate conceptualizations and analyses. However, it is not possible for the studies in Islamic sciences to develop independently of each other. Without benefiting from the accumulation of the science of tafsir and hadith, an accurate theological judgment cannot be determined by purely rational and logical deductions in theology. In this context, hadith commentators and theological scholars provide an important scholarly accumulation in their works on understanding the hadith narrations that are famous in Muslim society but misunderstood and misunderstood. In this study, as an example of an interdisciplinary study, the misunderstandings in the society about the narration of ‘If a Muslim accuses his brother of disbelief, he will turn to someone who disbelieves’ will be touched upon, and the information on the takfir and how this narration should be understood will be analyzed and evaluated in hadith commentaries and theological works.

Keywords: Kalâm, Hadith, Takfir, Ta'wil, Denial.

Giriş

Tekfir kelimesi, “örtmek, gizlemek” anlamına gelen “küfr” kökünden tef’îl kalıbına aktarılmış olup “bir kimseye kâfirlik isnadında bulunmak” anlamına gelmektedir.¹ Terim olarak, Hz. Peygamber’e vahiy yoluyla geldiği kesin olarak bilinen bir hususu inkar eden bir Müslümanın veya Müslüman olarak bilinen bir kimsenin kâfir olduğuna hükmetmek anlamında kullanılmaktadır.²

Kur’ân’ı Kerîm’de tekfir kelimesi geçmese de Cenâb-ı Hak, kendisine ortak koşan, kendisinin haram kıldığını haram kabul etmeyen, peygamberlerden birini inkâr eden, indirdiği kitapları veya Kur’ân’ın herhangi bir hükmünü kabul etmeyen, ahireti inkâr edenler gibi bazı kimselerin kâfir olduğunu belirtmiştir.³

Hz. Peygamber ise bir hadislerinde, “*Kim bizim gibi namaz kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse, Allah ve Resûlünün koruması altında olan bir Müslümandır*”⁴ buyurmuştur. Bu sebeple dinin temel esaslarını yerine getirdiğine tanıklık edilen bir kimsenin Müslüman muamelesi görmesi gerektiği temel prensip olarak kabul edilmiştir. Nitekim hadîs-i şeriften mülhem “ehl-i kible küfürle itham edilemez” sözü, Ehl-i sünnetin benimsediği temel prensiplerden olmuştur. Zira Ehl-i sünnete göre haram olan bir günahı işleyen kible ehli, işlediği günahı helal kabul etmediği müddetçe tekfir edilmez.⁵

Yavuz Köktaş, akaid ile ilgili hadisleri topladığı *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri* adlı eserinde bu hadisle ilgili yaptığı açıklamada alimlerin çoğunun Müslüman olduğu bilinen birine tevilsiz ve mutlak olarak kâfir diyen bir kimsenin küfre düştüğü, ancak kasıt olmaksızın içtihat ederek Müslümanı tekfir edenin ise küfür değil hata ettiğine dair kanaatlerini paylaşmıştır.⁶ Ancak bu rivayetleri zahiri anlamıyla anlayanlar da olmuştur. Hatta günümüzde yazılmış bir ilmihalde “Bir kimse din kardeşine kâfir derse, bu söz ikisinden birine döner”⁷ hadisiyle ilgili olarak şöyle bir yorum yapılmaktadır: “Yani bir Müslüman din kardeşini fâsık veya kâfir olmakla suçlarsa, suçladığı kimse gerçekten öyle olsa bile onu suçlayıp teşhir etmek caiz değildir. Eğer fâsık dediği kimse fâsık değilse kendisi fâsık olur, kâfir olduğunu iddia ettiği kişi kâfir değilse, bu söz geriye dönerek söyleyenin kâfir olmasına sebep olur. Çünkü o, bu sözle bir müminin kâfirliğine hükmetmiştir. Hükmettiği kişi gerçekten kâfir değilse kendisinin küfrüne hükmetmiş olmaktadır.”⁸ Kuşkusuz bu yorum ilgili rivayeti tevilsiz anlama ve yorumlama neticesinde ortaya çıkan bir durumdur. Bu sebeple bir Müslüman, kardeşini küfürle itham

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 5/144.

² Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/350; Mine Gürhan, *Tanrıbilim Açısından Tekfir* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 48.

³ en-Nisâ 4/94, 150,151.

⁴ Buhâri, “Salât”, 28.

⁵ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahavî, *Akîdetü't-Tahâviyye* (Beyrut: Daru İbni Hazm, 1416/1995), 21.

⁶ Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri* (İstanbul: İFAV, 2013), 111.

⁷ Buhâri, “Edeb”, 73; Müslim, “İman”, 111.

⁸ Lütfi Şentürk, Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 475.

ettiğinde ithamında hatalı ise itham edenin kâfir olup olmayacağı ilgili hadisler temel alınarak hadis ve kelâm ilmi açısından incelenecektir.

Genel olarak tekfir konusunda birçok tez ve makale çalışması mevcuttur. Tekfir hadislerinin nasıl değerlendirileceğine dair bu eserlerin bazılarında kısaca temas edilmiş olsa da müstakil olarak bu konuda hazırlanmış her hangi bir çalışma tespit edilememiştir.

1. Tekfir ile İlgili Rivayetlerin Hadis Kaynaklarındaki Yeri

Yukarıda giriş sadedinde ifade edilenlerden sonra “Müslüman bir kimse kardeşini küfürle itham ederse, o söz ikisinden birine döner” rivayeti ile bu rivayetle benzerlik arz eden rivayetlerin kaynak değeri üzerinde durulacak ve bu içerikteki hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği tespiti çalışılacaktır. Bu amaçla şarihlerinin ve ulemanın konuyla ilgili yorumlarını naklettikten sonra rivayetin sıhhati ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda değerlendirme yapılacaktır. Hadisin geçtiği kaynakları müelliflerinin vefat tarihlerini dikkate alarak şöyle sıralamak mümkündür.

1. İmam Mâlik (ö. 179/795) rivayeti

مَنْ قَالَ لِأَخِيهِ: كَافِرٌ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدَهُمَا.

“Kim kardeşine kâfir derse, o söz ikisinden birine döner.”⁹ İmam Mâlik bu rivayeti Abdullah b. Dînâr, İbn Ömer kanalıyla aktarmış ve Müslümanlara kâfir demeyi kerih gören sözlerin başında zikretmiştir.

2. Tayâlisî (ö. 204/819) rivayeti

إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرٌ، فَقَدْ بَاءَ بِهِ أَحَدُهُمَا، إِنْ كَانَ الَّذِي قِيلَ لَهُ كَافِرٌ فَهُوَ كَافِرٌ، وَإِلَّا رَجَعَ إِلَى مَنْ قَالَ.

Tayâlisî bu rivayeti Sahr b. Cüveyriye, Nâfi’ kanalıyla Abdullah b. Ömer’in müsnedinde tahrir etmiştir. “Bir adam kardeşine, ey kâfir! dediği zaman ikisinden biri o sözle döner. Kendisine kâfir denilen kimse kâfir ise kâfirdir, yok eğer o kişi kâfir değilse söz söyleyene döner.”¹⁰

3. Abdürrezzâk es-San’ânî (ö. 211/827) rivayeti

مَنْ قَالَ لِمُؤْمِنٍ: يَا كَافِرٌ، فَهُوَ كَافِرٌ.

“Kim bir mümine ey kâfir! derse onu öldürmüş gibidir.”¹¹ Bu rivayeti Sâbit b. Dehhâk nakletmiştir.

4. Humeydî (ö. 219/834) rivayeti

إِذَا كَفَّرَ الرَّجُلُ أَخَاهُ فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا

“Bir adam kardeşini küfürle itham ederse, o söz ikisinden birine döner.”¹² Humeydî bu rivayeti Süfyân b. Uyeyne, Eyyûb es-Sahtiyânî, Nafi’ (Mevlâ İbn Ömer) vasıtasıyla Abdullah b.

⁹ İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, “Kelâm”, 1.

¹⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsneid*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 3/375.

¹¹ Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef* (Beyrut: Dâru’t-Ta’sil, 2013), 8/302; 10/78.

¹² Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr Humeydî, *el-Müsneid*, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Dımaşk: Dârü’s-Sakâ, 1996), 1/557.

Ömer'in müsnedinde nakletmiştir. Ayrıca Müslim, bu rivayeti farklı bir senedle îman bölümünde¹³ tahrir etmiştir.

5. Saîd b. Mansûr (ö. 227/842) rivayeti

حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: نَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ حُصَيْنِ، قَالَ: سَأَلْتُ عِكْرَمَةَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا تَتَّابِرُوا بِالْأَلْقَابِ}؟ قَالَ: هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ لِلرَّجُلِ: يَا كَافِرُ، يَا مُنَافِقُ.

İbn Abdurrahman es-Sülemî diyor ki: “İkrime’ye, ‘Birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın’¹⁴ ayeti hakkında sordum. Dedi ki: o bir adamın bir başkasına ey kâfir! ey münafık diye söylemesidir.¹⁵ Bu rivayet, ilgili hadisin Hucurât sûresindeki Müslümanlara yönelik ayetle ilgili olduğunu göstermektedir. “Ey iman edenler! Hiçbir topluluk başka bir topluluğu alaya almasın. Belki alaya alınanlar onlardan daha hayırlıdır. Hiçbir kadın da başka kadınları alaya almasın. Belki onlar alaya alınanlar onlardan daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın ve kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ismi ne kötüdür. Kim tövbe etmezse onlar zalimlerdir.”¹⁶ Dolayısıyla Müslümanların birbirine bu tür lakaplar takmakla kâfir olmayıp günah işledikleri ortaya çıkmaktadır.

6. Ali b. Ca’d (ö. 230/845) rivayeti

إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، أَوْ أَنْتَ كَافِرٌ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا، فَإِنْ كَانَ كَمَا قَالَ: وَإِلَّا رَجَعَتْ إِلَى الْأَوَّلِ.

“Bir adam kardeşine, “Ey kâfir!” yahut “Sen kâfirsın” derse, o söz ikisinden birine döner. Eğer o kişi dediği gibi ise (isabet etmiş olur) yoksa söz ilk söyleyene döner.”¹⁷ Rivayeti İbn Ömer nakletmiştir.

7. İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) rivayeti

لَا يَجْتَمِعُ رَجُلَانِ فِي الْجَنَّةِ أَحَدُهُمَا قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ

“Kardeşine, “Ey kâfir!” diyen iki adam cennette buluşmaz.”¹⁸ Ebû Hüreyre’nin naklettiği bu hadisin zahirinden, kişinin söylediği doğruysa kendisine kâfir denen kimse cennete giremez. Söylediği doğru değilse bu sözü söyleyen cennete giremez şeklinde anlaşılmaktadır. Ancak rivayeti “cennette aynı derecede bulunmazlar” şeklinde anlayabiliriz. Zira hadiste “giremezler” denmiyor. “Cennette bir araya gelmezler” deniyor. “Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır”¹⁹ “Herkesin işlediği amele göre dereceleri vardır”²⁰ ayetinde işaret edildiği gibi cennet bir tek dereceden ibaret değildir. Dolayısıyla hadiste “kardeş” ifadesi din kardeşi

¹³ Müslim, “Îmân”, 111.

¹⁴ el-Hucurât 49/11.

¹⁵ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr el-Horasânî, es-Sünen (Riyad: Dâru’l-Ulûke li’n-Neşr, 2012), 7/391.

¹⁶ el-Hucurât 49/11.

¹⁷ Ali İbn Ca’d Bağdadî, el-Müsned, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990), 242.

¹⁸ Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî, Müsnedü İshâk b. Râhûye, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî (Medine:Mektebetü’l-Îmân, 1991), 1/434.

¹⁹ er-Rahmân 55/46.

²⁰ el-En’âm 6/132; el-Ahkâf 46/19.

anlamında olduğundan dolayđ bu kötü amelleri sebebiyle aynı cennette ve aynı derecede toplanmayacaklardır.²¹

8. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) rivayeti

Ahmed b. Hanbel bu rivayeti farklı sened ve lafızlarla rivayet etmiştir.

إِذَا أَحَدُكُمْ قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا.

“Sizden biriniz kardeşine ey kâfir derse, o söz ikisinden birine döner.”²² Hadisin ravileri Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdullah b. Dînâr ve İbn Ömer’dir. Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’ini tahkik edenler, bu rivayetin Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olduğunu belirtmişlerdir.

إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ: أَنْتَ كَافِرٌ أَوْ يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا.

“Bir adam kardeşine sen kâfirsın! Ya da ey kâfir derse o söz ikisinden birine döner.”²³ Hadisin ravileri Haccâc b. Ertât, Abdullah b. Dînâr ve İbn Ömer’dir. İsnadı sahih olup Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygundur.²⁴

أَيُّمَا امْرَأٍ قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا.

“Herhangi biri kardeşine ey kâfir! dese, o söz ikisinden birine döner.”²⁵ Hadisin ravileri Vekî’ b. el-Cerrâh, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Dînâr ve Abdullah b. Ömer’dir. Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre hadisin isnadı sahihtir.²⁶

مَنْ قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا.

“Bir kimse kardeşine ey kâfir! dese o söz ikisinden birine döner.”²⁷ Hadisin ravilerinden Müemmel b. İsmail hafızası kötü bir ravi olsa da ilk hadiste Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın ve Vekî’ b. el-Cerrâh’in rivayetleri ona mütâbaat etmektedir.²⁸

أَيُّمَا رَجُلٍ قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا.

“Herhangi bir adam kardeşine ey kâfir derse o söz ikisinden birine döner.”²⁹ Hadisin isnadı Müslim’in şartlarına uygundur.³⁰

9. Buhârî (ö. 256/870) rivayeti

Buhârî, bu konudaki rivayetleri “Edeb” bölümünde üç başlık altında toplamıştır. “Tevilsiz olarak kardeşinin kâfir olduğunu söyleyen bir kimsenin kendisi dediği gibidir” başlığında aşağıdaki üç hadise yer vermiştir.

21 Faysal b. Abdülaziz, *Taṭrîzu Riyazi's-Sâlihîn*, thk. Abdülaziz b. Abdullah (Riyad: Dârü'l-'Asime, 2002), 272.

22 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 8/314.

23 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/98.

24 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/98. Muhakkiklerin dipnotu.

25 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/200.

26 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/98. Muhakkiklerin dipnotu.

27 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/147.

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/147. Muhakkiklerin dipnotu.

29 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/158.

30 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/158. Muhakkiklerin dipnotu.

1. Ebû Hüreyre'den naklen Resûlüllah şöyle buyurmuştur: فَقَدْ بَاءَ بِهِ إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ يَا كَافِرٌ، فَقَدْ بَاءَ بِهِ "Bir adam kardeşine, ey kâfir! derse o söz ikisinden birine döner."³¹ أَحَدُهُمَا

2. İbn Ömer'den naklen Resûlüllah şöyle buyurmuştur: فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَيُّمَا رَجُلٍ قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرٌ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا "Herhangi bir adam kardeşine ey kâfir derse o söz ikisinden birine döner."³² أَحَدُهُمَا

3. Sâbit b. Dahhâk'tan naklen Resûlüllah şöyle buyurmuştur: "Kim yalan söyleyerek İslâm milletinden başkası adına yemin ederse o dediği gibidir. Kim de herhangi bir şeyle kendisini öldürürse cehennem ateşinde onunla azap edilir. Mümine lanet etmek onu öldürmek gibidir (وَمَنْ (وَلَعْنُ الْمُؤْمِنِ كَقَتْلِهِ) وَمَنْ (رَمَى مُؤْمِنًا بِكُفْرٍ فَهُوَ كَقَتْلِهِ))."³³

"Tevil ederek ya da bilmeyerek kardeşine kâfir olduğunu söyleyen kimsenin kâfir olmayacağı görüşünde olanlar" başlığı altında yer verdiği hadisler ise şunlardır:

1. Ömer b. el-Hattâb, Hâtıb b. Ebû Beltaa hakkında "o münafıktır" demiş, ama Hz. Peygamber, "Nereden biliyorsun? Belki Allah Bedir'e katılanların durumuna vakıf olduğu için "sizi bağışladım" (وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ قَدِ اطَّلَعَ إِلَى أَهْلِ بَدْرِ فَقَالَ قَدْ عَفَرْتُ لَكُمْ)، demiştir."³⁴ Buhâri bu hadisi bab başlığında nakletmiştir.

2. Câbir b. Abdullah nakletmiştir: "Muâz b. Cebel Hz. Peygamber'le birlikte namaz kılar, sonra da kendi kavminin yanına döner ve o namazı onlara kıldırırdı. Bir keresinde Bakara sûresini okuyarak onlara namaz kıldırırdı. Câbir dedi ki: Bunun üzerine bir adam namazı kısa kılmak isteyip kendi başına kısa bir namaz kıldı. Bu durum Muâz'a haber verilince o münafıktır, dedi. Bu söz o adama da ulaştı. Adam Hz. Peygamber'e giderek Ey Allah'ın resûlü, bizler ellerimizle çalışan, su çeken, develerimizle sulayan kimseleriz. Muâz dün bize bir namaz kıldırırdı. Namazda Bakara sûresini okudu. Ben de namazı kısa tutmak istedim. O da benim münafık olduğumu iddia etti, dedi. Bunun üzerine Resûlüllah "Ey Muâz! Sen fitneci misin (أَفْتَانُ أَنْتَ)، dedi ve bu sözünü üç defa tekrarladı. Ve-ş-şemsi ve duhâhâ ve Sebbihisme Rabbike'l-a'lâ ve benzeri sûreleri oku" dedi."³⁵

"Sövmenin ve lanetlemenin nehyedilmesi" babında naklettiği hadisler ise şöyledir:

1. سبَابُ الْمُسْلِمِ فَسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ.

"Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür."³⁶

2. عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَا يَزِمِي رَجُلٌ رَجُلًا بِالْفُسُوقِ، وَلَا يَزِمِيهِ بِالْكُفْرِ، إِلَّا ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ، إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبَهُ كَذَلِكَ.

³¹ Buhâri, "Edeb", 73.

³² Buhâri, "Edeb", 73.

³³ Buhâri, "Edeb", 73.

³⁴ Buhâri, "Edeb", 74.

³⁵ Buhâri, "Edeb", 74.

³⁶ Buhâri, "Edeb", 44.

Ebu Zer'den naklen Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Bir adam başka bir kimseyi fâsıklıkla ya da küfürle itham ederse o kişi de böyle değilse itham mutlaka ona geri döner.”³⁷

Buhârî bu hadislerin tamamını “Edeb” kitabında üç ayrı babda nakletmiştir.

10. Müslim (ö. 261/875) rivayeti

1. عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا كَفَرَ الرَّجُلُ أَخَاهُ فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا

“Müslüman bir kimse kardeşini küfürle itham ederse, söz ikisinden birine döner.”³⁸

2. أَيُّمَا امْرَأٍ قَالَ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا، إِنْ كَانَ كَمَا قَالَ، وَإِلَّا رَجَعَتْ عَلَيْهِ.

İbn Ömer Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Herhangi bir kimse kardeşine, kâfir derse söz ikisinden birine döner. Eğer o kişi dediği gibi ise herhangi bir problem yok. Eğer dediği gibi kâfir değilse bu söz kendisine döner”³⁹

3. عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ أَنَّ أَبَا الْأَسْوَدِ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي ذَرٍّ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَيْسَ مِنْ رَجُلٍ ادَّعَى لِغَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُهُ إِلَّا كَفَرَ، وَمَنْ ادَّعَى مَا لَيْسَ لَهُ فَلَيْسَ مِنَّا، وَلَيْتَبَوَّأُ مَفْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، وَمَنْ دَعَا رَجُلًا بِالْكَفْرِ أَوْ قَالَ: عَدُوَّ اللَّهِ، وَلَيْسَ كَذَلِكَ إِلَّا حَارَ عَلَيْهِ.

Ebû Zerr, Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Kendi babasını bildiği halde kendisini babasından başka kimseye nispet eden kimse mutlaka kâfir olur. Kendisinin olmayan bir şeyi kendisininindir, diye iddia eden kimse bizden değildir. O kimse cehennemdeki yerine hazırlansın. Bir kimseyi -böyle olmamasına rağmen- kâfir yahut Allahın düşmanı (ravinin şüphesidir) diye çağırmanın o sözü mutlaka onun üzerine döner.”⁴⁰

11. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) rivayeti

مَنْ خَلَفَ فَقَالَ: إِنِّي بَرِيءٌ مِنَ الْإِسْلَامِ، فَإِنْ كَانَ كَاذِبًا فَهُوَ كَمَا قَالَ، وَإِنْ كَانَ صَادِقًا فَلَنْ يَرْجِعَ إِلَى الْإِسْلَامِ سَالِمًا

Abdullah b. Büreyde babasından naklederek Resulullah şöyle buyurmuştur: “Ben İslâm'dan beriyim diye yemin eden kimse eğer yalancı ise dediği gibidir. Eğer yemininde doğru ise asla İslâm'a salim olarak dönmeyecektir.”⁴¹

12. Tirmizî'nin (ö. 279/892) rivayeti

1. أَيُّمَا رَجُلٍ قَالَ لِأَخِيهِ كَافِرٌ فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا.

İbn Ömer Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Herhangi bir kimse kardeşine, kâfir derse o söz ikisinden birine döner.”⁴² Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

2. لَيْسَ عَلَى الْعَبْدِ نَذْرٌ فِيمَا لَا يَمْلِكُ، وَلَا عِنَ الْمُؤْمِنِ كَفَاتِيلِهِ، وَمَنْ قَذَفَ مُؤْمِنًا بِكُفْرٍ فَهُوَ كَقَاتِيلِهِ، وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ عَذَّبَهُ اللَّهُ بِمَا قَتَلَ بِهِ نَفْسَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

³⁷ Buhârî, “Edeb”, 44.

³⁸ Müslim, “İmân”, 111.

³⁹ Müslim, “İmân”, 111.

⁴⁰ Müslim, “İmân”, 112.

⁴¹ Ebû Dâvûd, “Eymân”, 7.

⁴² Tirmizî, “İmân”, 16.

Sabit b. Dahhâk'ten naklen, Resûlüllah şöyle buyurmuştur: “Kişinin sahip olmadığı bir şeyi adaması muteber değildir. Bir Müslümanı lanetleyen onu öldüren gibidir. Kim bir mümini küfürle itham ederse o da onun katili gibidir. Her kim kendini bir şeyle öldürürse Allah kıyamet gününde kendisini öldürdüğü şeyle ona azap eder.”⁴³

2. Muhaddislerin Konuyla İlgili Yaptığı Yorumlar

Tekfir hadislerinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda âlimlerin düşüncelerini tevil açısından üç grup şeklinde toplamak mümkündür:

Birinci grup tevil edilme imkanına bakılmaksızın Müslümana hitaben haksız olarak söylenen küfür ithamının kişiye geri döneceği ve söyleyen kişinin kâfir olacağını iddia etmiştir. İmâm Nevevî (v. 676/1277) bu bağlamda alimlerin bir kaç yorumunu aktarmıştır. Bazı alimler Müslüman kardeşine kâfir demeyi meşru gördüğü için küfrün, söyleyen kişiye döneceğini iddia etmiştir. Bazıları ise kardeşine kâfir demekle kendisine kâfir demiş olacağını söylemiştir. Bazılarına göre ise kişinin kardeşini küfürle itham etmesi, sonunda onu küfre götürür. Çünkü alimler, “günahlar küfrün postacıdır” demiştir.⁴⁴

İkinci grup sözün tevil edilmeye imkânı olup olmadığına bakılmaksızın küfrü gerektirmeyeceğini savunmuştur. Aslında burada dikkat edilen husus, sözü söyleyenin Müslüman olmasıdır. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve Katâde'nin (ö. 117/735) “ey hırsız! ey münafık, ey kâfir! ey şarapçı!” diyen kimseler için verdikleri ta'zîr hükmü bu düşünceyi desteklemektedir.⁴⁵ İbn Abdülberr en-Nemerî (v. 463/1071), bir mümine “ey kâfir!” denildiği zaman, bunu söyleyen kimse sözün günahını yüklenir, apaçık bir günah ve büyük bir iftira suçu işlemiş olur. Ancak bu sözü söylemekle kâfir olmaz. Zira, küfür, iman edilen şeyin terk edilmesiyle gerçekleşir. Bu hadis, bir mümini küfürle itham etmekten nehyetmektedir. Bazı müfessirler “*Birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın*”⁴⁶ ayetinin bir kimseyi ey fasık! ey kâfir! şeklinde çağırmaktan nehyettiğini söylemişlerdir.⁴⁷ Bazı alimler, bu hadisi müşkil hadislerden saymıştır. Çünkü hak ehlinin kabul ettiği görüşe göre öldürme ve zina etme gibi günahlar sebebiyle bir Müslüman küfürle itham edilemez. İslâm dininin batıl bir din olduğu inancına sahip olmamak şartıyla bir kimsenin Müslüman kardeşine kâfir demesi de böyledir.⁴⁸ Hz.

⁴³ Tirmizî, “İmân”, 16.

⁴⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahihi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâ-i Tûrâsî'l-Arâbi, 1972), 2/49-50.

⁴⁵ Abdürrezzâk es-San'ânî el-Himyeri, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 1403), 7/427.

⁴⁶ el-Hucurât 49/11.

⁴⁷ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Âta & Muhammed Ali Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 8/549.

⁴⁸ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahihi Müslim*, 2/49-50. Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, 111, 112.

Peygamber'in bu ifadeleri, bir Müslümanı küfürle itham eden kimseye ağır bir tehdit anlamı taşımaktadır. Ancak bundan dolayı kişi küfürle itham edilemez.⁴⁹

Üçüncüsü, bir Müslümanı küfürle itham eden kimsenin sözünün tevile imkânı varsa böyle bir sözün küfrü gerektirmeyeceğine tevilsiz olarak söylendiye küfrün kendisine döneceğini savunmuşlardır. Fakat bunun nedenini açıklarken farklı gerekçeler sunmuşlardır. Bu gerekçeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hattâbî'ye (v. 388/998) göre Müslümana tevilsiz olarak kâfir diyene bu küfür sözü döner. Kendisine söylenen kişi küfür sıfatına müstehaksa zaten kâfirdir, müstehak değilse bu küfür sözü söyleyene döner. Burada muhtemel tevil Yüce Allah'ın *“Ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz ya da siz!”*⁵⁰ buyruğuyla ilişkilendirilebilir. Küfür ithamında bulunan kişi kendisini işe katmamıştır. Bu sebeple bir kimsenin muhalifine söylediği bu sözün, Arapların karşısındaki kişiye nezaket kurallarını aşmamak, ahlâka mugayir konuşmamak için kullandıkları lakap kabilinden kabul edilmesini gerektirmektedir.⁵¹

2. İbn Battâl (v. 449/1057), İbnü'l- Mülakın (v. 804/1401) ve Kastallânî'ye (v. 923/1517) göre bu söz, Arapların öteden beri kullandıkları *لَا تَدِينُوا كَذِبًا* “Vallahi içimizden biri yalancısıdır” şeklinde kinayeli bir anlatımdır. Bu sebeple küfrü gerektiren bir durum değildir.⁵²

3. İbn Abdülberr en-Nemerî'ye (v. 463/1071) göre bir Müslümana “ey kâfir!” denildiği zaman, bunu söyleyen kimse sözün günahını yüklenir, apaçık bir günah ve büyük bir iftira suçu işlemiş olur. Ancak bu sözü söylemekle kâfir olmaz. Zira, küfür, iman edilen şeyin terk edilmesiyle gerçekleşir. Bu hadis, bir mümini küfürle itham etmeyi yasaklamaktadır.⁵³

4. İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *سباب المسلم فسوق، وقتاله كفر* “Müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür” hadisini izah ederken özetle şöyle diyor: Bu hadis, tevilsiz olarak bir Müslümana sövmek veya onu öldürmeye hamledilir. Çünkü Hz. Ömer, Hâtıb b. Ebî Beltea (v. 30/650) hakkında “Bırak! Şu münafığın kafasını uçurayım” dediği zaman, Hz. Peygamber Hz. Ömer'in tevilini yadırgamamıştı. Bir Müslüman tevilsiz olarak bir Müslümanı öldürdüğü zaman, bu işin zahirine göre ya onu kâfir olarak kabul etmiştir veya İslâm dinini batıl kabul etmiştir veya İslâm dininin onun kanını koruduğunu kabul etmemiştir. Bu üç itikadı sebebiyle kişi kâfir olur. Bu ve *فقد بآء بها أحدهما* “söz ikisinden birine döner”, *لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كَفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ*

⁴⁹ İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl*, trc. ve şerh: Kemal Sandıkçı & Muhsin Koçak (İstanbul: Ensar Yayınları, 2008), 17/501.

⁵⁰ es-Sebe' 34/24.

⁵¹ Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed Hattâbî, *A 'lâmü'l-ḥadis fî şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman (Mekke: Câmi'atü Ümmü Kurâ, 1988), 3/2192.

⁵² Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali el-Ensârî *et-Tavzîh li Şerhi'l-Cami'i's-Sahih* (Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008), 28/474; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdü's-sârî* (Mısır: Matbaâtü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1887), 9/66; Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Battâl Kurtubî el-Bekrî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 9/288.

⁵³ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Âta & Muhammed Ali Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 8/549.

رَقَابِ بَعْضِ “Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirlere dönüşmeyin”, gibi bazı söz ve fiillerin küfre nispet edilmesi, kâfirlerin davranışlarından olmalarından dolayıdır. Yoksa bu sözleri söyleyenlerin veya bu davranışları yapanların İslâm dininden çıkacakları anlamında değildir.⁵⁴

5. İbn Hacer'e (v. 852/1449) göre bir Müslümanı tekfir eden kimsenin durumuna bakılır. Eğer tevilsiz bir şekilde tekfir etmişse kınamayı hak etmiştir. Belki de kâfir olur. Eğer bir teville istinaden böyle bir küfür ithamında bulunmuşsa bakılır; teville geçerli değilse yine kınamayı hak etmiş demektir. Ancak küfrü gerektirecek bir durum da söz konusu değildir. Bu durumda kendisine yaptığı hata anlatılır, uygun bir lisanla böyle yapmaması kendisine söylenir, demiştir.⁵⁵ Bedreddin el-Aynî'nin (v. 855/1451) de Buhârî'nin bab başlıklarında gözettiği tevilli ve tevilsiz ayırımını dikkate alarak benzer görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Bedreddin el-Aynî “tevilsiz” ifadesinin bir sınırlama olduğunu, nitekim Hz. Ömer'in, Mekke fethinin hazırlıklarını bir mektupla müşriklere bildiren Hâtîb b. Ebû Beltea'nın münafık olduğunu söylemesini bir tevil olarak gördüğünü söylemiştir⁵⁶

Ahmed b. Hanbel gibi bazı alimler ise sahih olsa bile bu ve benzeri rivayetlerin tefsirleri bilinemeyince tartışma konusu edilmemelerinin daha isabetli olacağı düşüncesidir.⁵⁷

Sonuçta ilgili hadislerden “tekfir sözünün ikisinden birine dönmesi” Müslümanlardan birinin mutlaka kâfir olmasını gerektirmeyeceğidir. Bilakis o sözün mesuliyetine vurgu yapılmıştır. Rivayetlerde “kardeşi” ifadesi din kardeşi anlamına geldiği için her iki tarafın da Müslüman olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte hem söylenen bu tür tekfir sözlerinden hem de tekfir izlenimi veren hallerden dolayı Müslümanların mesul olduğu vurgulanmıştır.

3. Müslümanları Tekfir Edenlere Karşı Kelâm Âlimlerinin Yaklaşımı

3.1. İmanın mahiyeti, iman ve amel ilişkisi bağlamında: Cemel ve Sıffin savaşları gibi Müslüman toplumu yaralayan trajik olaylar sonunda imanın mahiyeti ve tekfir meselesi ciddi şekilde merak edilmiş, tartışılmış ve farklı görüşlere ve mezheplere yol açmıştır. Bir tarafta Hâricîler, imanı, kalp ile tasdik, dille ikrar ve uzuvlarla amel şeklinde tarif ederek günahla birlikte imanın fayda vermediğini savunarak büyük veya küçük günah işleyen Müslümanları tekfir ederek mürted kabul etmiş, cehennemde ebedi olarak kalacaklarını iddia etmişlerdir.⁵⁸ Bu da Müslüman toplumda kaos ve fitneye, ardından Müslüman toplumun fırkalara ayrılmasına ve kan dökülmesine yol açmıştır.

⁵⁴ Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali el-Bağdâdi, *Keşfü müşkil min hadisi's-Sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dârü'l-Vatan, ts.), 1/299-300.

⁵⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalâni, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahihi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz & Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Dârü'l-hadis, 1998), 12/363.

⁵⁶ Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kâri fi şerhi Sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ-i Tûrâsi'l-Arâbi & Dârü'l-Fikr, ts.), 22/157.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Usûlü's-Sünne* (Suûd-i Arabistan: Dârü'l-Menâr, 1991), 58.

⁵⁸ Ebü'l-Berekât Neseî, *el-'Umde fi'l-Akâid (İslam İnançının Ana Umdeleri)*, çev. Temel Yeşilyurt (Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000), 62.

Tekfir hastalığına düşen Hâricîlere karşı Mürcie ise imanın tanımından uzuvlarla ameli çıkararak tarif etmiş, imanla birlikte günahın zarar vermeyeceğini savunarak tekfire karşı çıkmıştır.⁵⁹ Mu'tezile ise "el-menzile beyne'l-menzi'leteyn" usulüne dayanarak büyük günah işleyen Müslümanları iman ve küfür arasında fâsık olarak adlandırarak zahirde Hâricîlerden ayrılmış ve Mürcie gibi tekfirden kaçınmış gibi görünse de tövbe etmeden ölen büyük günah işlemiş Müslümanların ebedi cehennemlik olduğunu savunmuştur. Mu'tezile, dünyada yaşarken siyasi bir tavır olarak Müslümanları tekfirden kaçınırken, ahiretteki durum açısından tekfir etmekten sakınmamıştır.

Günümüzde bazı kesimler tekfirle ilgili rivayetlere dayanarak tekfire tekfirle karşılık verilebileceğini iddia etmektedir. Halbuki tekfirle ilgili hadisleri incelediğimizde bu hadislerde kardeşine kâfir diyen kişinin kâfir olacağı ifade edilmemiş, bilakis tekfir ithamının söyleyene döneceğine dikkat çekilmiştir. Nitekim Hz Ali'ye kendisini tekfir eden ve onunla savaşan Hâricîlerin müşrik mi münafık mı olduğu sorulduğunda onların müşrik veya münafık olmadıklarını "Bize isyan eden kardeşlerimizdir"⁶⁰ diyerek tekfirden kaçınmıştır. Onun bu sözünün Hucurât süresindeki "Müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırsa ikisinin arasını ıslah edin. Biri diğerine başkaldırırsa Allah'ın emrine gelinceye kadar başkaldıran gruba karşı savaşın"⁶¹ ayeti ile de uyumlu olduğu görülmektedir.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), kendisini tekfir edenlerin kâfir değil, yalancı olduklarını ve kulları yalanlamanın Allah'ı ve Resulünü yalanlamakla aynı derecede olmadığını söylemiştir. Ayrıca "onların benim hakkımda yalan söylemesi benim onlar hakkında yalan söylememi helal kılmaz" diyerek meseleyi izah etmiştir.⁶² Ayrıca Ebû Hanîfe, Hâricîler'in en kötüsü olarak tavsif ettiği Tahkimci Hâricîlerin, kelime-i tevhidi ikrar etmeleri, namaz kılmaları ve Kur'ân okumaları sebebiyle Hz Ali'yi tekfir etmeleri ve onunla savaşmaları gerekçesiyle tekfir edilemeyeceklerini, fakat kendilerine karşı savaşılması gerektiğini savunmuştur.⁶³

İmam Tahavi'ye (ö. 321/933) göre kişi ne ile mümin olursa, ancak onu inkâr etmekle kâfir olur.⁶⁴ Dolayısıyla bir kişiye mümin demekle söyleyen kişi bu sözülle nasıl ki mümin olmuyorsa, bir kişiye kâfir demekle kişi kâfir olmaz.

Kendisini tekfir edenlerin kâfir değil, yalancı olduklarını söyleyen Ebû Hanîfe'nin aksine, Eş'arî kelâmcılarından Ebu İshak el-İsferayîni (ö. 418/1027), من كفرني كفرته "kim beni tekfir ederse ben de onu tekfir ederim" demiştir.⁶⁵ Fakat iki tavır arasındaki farkın sebebi, Ebû Hanîfe'nin meseleye epistemolojik olarak yaklaşması, Ebu İshak el-İsferayîni'nin ise nefis-i müdaafanın meşruiyeti açısından yaklaşması olabilir. Zira tekfir eden kişi, bunu sadece sözlü olarak

⁵⁹ Ebû'l-Berekât Nesefî, *el-Umde fi'l-Akâid*, 62.

⁶⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1966), 5/290.

⁶¹ el-Hucurât 49/9.

⁶² Ebû Hanîfe, "el-Alim ve'l-Müteallim", *Beş Eser*, Çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV, 2017), 26.

⁶³ Ebû Hanîfe, "el-Fıkhu'l-Ebsât", *Beş Eser*, Çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV, 2017), 39.

⁶⁴ Tahavi, *Akîdetü't-Tahaviyye*, 21.

⁶⁵ Seyfüddin Âmidî, *el-Ebkârü'l-Efkâr fi Usulî'd-din*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdi (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1424/2004), 5/99.

söylemekle kalmayıp bazen ya itibar suikasti ya da canına kastetme niyetiyle yapmaktadır. Ebû Hanîfe'nin tavrı, Habil ve Kabil kıssasındaki Habil'in tavrına benzetilebilir.

Müteahhir dönem Şâfiî Eş'arî alimlerin çoğunluğuna göre Müslüman kardeşini haksız olarak ve zahirde onu tekfir etmeyi gerektirecek bir delile dayanmadan tekfir eden Müslüman kâfir olmaz günahkar (âsî) sayılır. Çünkü Resûlullah sarîh olarak o kişinin küfrünü ifade etmemiştir. Bundan dolayı hadisin manası “sözünün günahı kendisine geri döner” şeklindedir. Eş'arîlerden Ebu Sa'îd en-Nisâbûrî (ö.478/1086) ve Ehl-i hadis yoluna tabi olan alimlere göre küfür kişiye geri döner.⁶⁶ Aslında bu görüş, şu bağlamda anlamlı olabilir. Şayet kişi peygamberler, sıddıklar, şehitler vb. ebrardan olan kişilere mutlak olarak kâfir derse bu söz onların makamına aykırı olması sebebiyle mutlak bir hakkın inkarı anlamına geleceği için söyleyen kişinin kâfir olmasına yol açabilir. Aslında bu durumda peygamberlere ve müminlere kâfir demek ehl-i kitabın yaptığı, tevile imkan bırakmayan ve hakkı inkar anlamındaki küfür bir söz konumundadır. Bu yoruma göre hadisteki “kardeşi” ifadesini “din kardeşi” değil “insan kardeşi” anlamında ele almak gerekir. Dolayısıyla iki temel görüşün ayırım noktası ihlal edilen hakkın kime nispet edileceğidir. Şayet Müslümana yapılan küfür ithamıyla Allah'ın ve Resûlünün hakkı ihlal edilirse bu söz söyleyenin kâfir olmasına yol açar. Fakat Müslümana yapılan küfür ithamıyla Allah'ın ve Resûlünün hakkı ihlal edilmez, sadece Müslümanın hakkı ihlal edilmiş oluyorsa yalan, iftira vb kul hakkı gibi değerlendirilir. Bu sözü söyleyen kâfir değil günahkar sayılır. Diğer bir ifadeyle itikadî anlamda bir hakkın inkarı söz konusu olursa kişiye dönen küfür, itikadî küfür olacaktır. Fakat itikadî değil amelî anlamda bir hakkın ihlali söz konusu olursa kişiye dönen küfür, amelî küfür olacaktır.

Eş'arî kelâmcılarından Seyfeddin Âmidî (ö. 631/1233), *من قال لأخيه يا كافر فقد باء بها أحدهما*, rivayetiyle istidlalde bulunarak, Allah'ı ve Resûlünü tekzip anlamına geldiği için Kur'an'ın ve masum Resûlün imanlarına şahitlik ettiği ve cennetle müjdelenen sahabileri tekfir eden Şia'nın ve Hâricîlerin kâfir olduklarına dair bir görüş aktarmıştır.⁶⁷ Fakat ardından sahabeleri tekfir eden Hâricîlerin ve Şia'nın tekfir edilip edilmemeleri konusunda ihtilaf olduğuna dikkat çekmiştir ve bu görüşü eleştirmiştir. Ona göre bu rivayet ahad bir rivayet olduğundan dolayı tekfir konusunda delil olarak kullanılamaz. Ayrıca Kur'an'ın ve Resûlullah'ın imanına şahitlik ettiği sahabelere dair delilin de ahad değil, mütevatir olması gerekir. Aksi halde sahabe adaletle muttasıf olsa da ismet sıfatıyla muttasıf olmadığından dolayı sahabeyi tekfir etmek, Allah'ı ve Resûlullah'ı tekzip sayılmayacaktır. Bununla birlikte Seyfeddin Âmidî tevil caiz olursa bu konuda tekfirin caiz olmadığını, fakat tevil söz konusu olmadığına ve kesin delillere dayalı bir durum olursa sahabeyi tekfir edenlerin kâfir olacağını belirtmiştir.⁶⁸

3.2. Küfrün mahiyeti, itikadî ve amelî küfür bağlamında: Muhaddis ve fakih tâbiünden İbrahim en-Nehâ'ye (ö. 96/714) göre küfür, Allah'ı inkâr ve nimetleri inkâr şeklinde iki çeşittir.

⁶⁶ 'Alâuddin b. Attâr, *el-İtikâdü'l-hâlis mine's-şekki ve'l-intikâd*, thk. Sa'd b. Helil (Katar: Vizeratü'l-evkâf ve's-şu'uni'l-islâmiyye, 1432/2011), 279.

⁶⁷ Seyfüddin Âmidî, *el-Ebkâru'l-Efkâr fi Usulî'd-din*, thk. 5/99.

⁶⁸ Seyfüddin Âmidî, *el-Ebkâru'l-Efkâr fi Usulî'd-din*, thk. 5/102.

Bazı alimlere göre iman da iki kısımdır. Birincisi (ب) harfi ceri ile Allah'ı kalben tasdik edip ikrar etmek anlamındaki küfrün zıttı olan Allaha iman (إيمان بالله) etmektir. İkincisi ise (ل) harfi ceri ile fıskın zıddı olan Allaha iman (إيمان لله) etmektir. İkinci manaya gelen imanın zıddı olan fâsıklık bazen küfür olarak isimlendirilir. Fakat bu kısım dinden çıkarmaz.⁶⁹ “Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendisidir”⁷⁰ âyeti hakkında İbn Abbâs âyetteki küfürden maksadın, büyük günah olduğunu ve bu küfrün Allah'ı, meleklerini, kitaplarını ve peygamberlerini inkâr etmek gibi olmadığını söylemiştir. Atâ b. Ebû Rebâh da (ö. 114/732) bu âyette bahsedilen küfür ilgili olarak “küfrün alt mertebesinde bir küfür” كُفْرٌ دُونَ كُفْرٍ olduğunu savunmuştur.⁷¹

Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. 5./11. Yüzyılın ilk çeyreği) göre küfür, temelde büyük ve küçük olmak üzere iki çeşittir. Büyük küfür, imanın zıttı anlamında kullanılmakta olup Allah'ı, meleklerini, kitaplarını ve peygamberlerini inkâr şeklindeki *itikâdî ve kalbi küfürdür*. Küçük küfür ise şükrün zıddı anlamında kullanılmakta olup كَفْرٌ فَفَدُ تَرَكَهَا فَفَدُ كَفْرٌ “Bizimle kâfirler arasında fark namazdır. Kim namazı terk ederse küfretmiştir”⁷² hadisinde ifade edilen ve “küfrün alt mertebesinde bir küfür” كُفْرٌ دُونَ كُفْرٍ denilen ameli küfür ve nankörlüktür.⁷³

Eş'arî alimlerden İmam Beyhâkî'ye (ö. 458/1066) göre bir Müslümanın, Müslüman kardeşine kâfir diye hitap etmesi veya onu lanetlemesi hadislerde onu öldürmek gibi değerlendirilmiştir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: *من قال لمؤمن يا كافر فهو يقتله* “Kim bir mümine ey kâfir derse, o söz, onu öldürmek gibidir.”⁷⁴ *وَلَعْنُ الْمُؤْمِنِ كَقَتْلِهِ، وَمَنْ رَمَى مُؤْمِنًا بِكُفْرٍ فَهُوَ كَقَتْلِهِ* “Mümine lanet etmek onu öldürmek gibidir. Kim bir mümine küfür itham ederse, o kişi onu katletmiş gibidir.”⁷⁵

Mâtürîdî alimlerden Ebu'l-Berekât en-Nesefî'ye (ö. 710/1310) göre *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.”*⁷⁶ ayetinde kasıtlı olarak adam öldüren kişi, mümin olarak isimlendirilmiştir. Kasten adam öldürenin cehennemde ebedi kalışıyla ilgili naslar, o fiili helal kabul eden kişilere hamledilir.⁷⁷

Hanbelî alimlerinden İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *من قال لأخيه: يا كافر، فقد باء بها أحدهما*, hadisini delil göstererek Müslüman bir kimseyi tekfir eden bir Müslümanın külli olarak imandan çıkmadığını, fakat o kişide bir küfür hasleti bulunduğunu, şayet külli olarak İslâm'dan çıkmış olsaydı, onun kardeşi olamayacağını savunmaktadır. Bu görüşüne de *“Müminlerden iki*

⁶⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Revâi'u't-tefsîr* (Suudi Arabistan: Daru'l-âsime, 1422/2001), 1/427, 429.

⁷⁰ el-Mâide 5/44.

⁷¹ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk: Es'ad Muhammed Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz, 1419), 4/1143.

⁷² İbn Ebû Şeybe, *el-Kitabu'l-Musannef fi'l-Ahadis ve'l-Eser*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetür-Rüşd, 1409), 6/167.

⁷³ Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî*, thk. Hint bint Muhammed b. Zahid (Riyad: Camiatu Ümmil-Kura, 1422/2001), 4/392.

⁷⁴ Beyhâkî, *Şu'abü'l-îmân*, 5/410.

⁷⁵ Beyhâkî, *Şu'abü'l-îmân*, 6/453.

⁷⁶ el-Bakara 2/178.

⁷⁷ Ebü'l-Berekât Nesefî, *el-Umde fi'l-Akâid*, 62.

grup birbiriyle savaşırsa aralarını düzeltin”⁷⁸ ve “Müminler ancak kardeştir. Kardeşlerinizin arasını ıslah edin”⁷⁹ ayetlerini delil getirmiştir. Ayrıca bu rivayeti سباب المسلم فسوق وقتاله كفر “Müslümana sövmek fık, onunla savaşmak küfürdür”⁸⁰ ve لا ترجعوا بعدي كفاراً، يضرب بعضكم رقاب بعض “Benden sonra birbirinin boynunu vuran kâfirlere dönüşmeyin”⁸¹ hadislerindeki asli ilkelerle ilişkilendirerek kişinin kendisinde iman bulunduğu halde küfrün şubelerinden bir şube bulunabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Resûlullah’tan gelen birçok rivayette günahlar (zenb) küfür olarak isimlendirildiği gibi kalbinde zerre kadar iman bulunan kişinin de cehennemde ebedi kalmayacağına dair birçok rivayet nakledilmiştir. Dolayısıyla bu rivayeteki küfürden maksadın sahabîlerin ifade ettiği “küfrün dışında onun alt mertebesinde bir küfür” olduğunu söylemiştir.⁸²

Hanefî fakihlerinden İbn Ebü’l-İz’e (ö. 792/1390) göre bid’at ehlinin ayıplarından biri birbirlerini tekfir etmeleridir. İlim ehlinin övülen özelliklerinden biri ise birbirlerini tekfir etmeyip hata ettiklerini söylemeleridir. Ona göre Yüce Allah Kur’ân’ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber hadislerinde bazı günahları (zenb) küfür olarak isimlendirmiştir. Bu ayet ve hadislerden bazıları şunlardır: “Kim Allah’ın indirdiğiyle hükmetmezse onlar kâfirlerin kendileridir.”⁸³ سباب المسلم فسوق وقتاله كفر “Müslümana hakaret etmek fık, öldürülmesi küfürdür.”⁸⁴ “Benden sonra birbirinin boynunu vuran kâfirlere dönüşmeyin.”⁸⁵ “Adam kardeşine Ey Kâfir derse onlardan biri o sözle döner.”⁸⁶ “Kimde şu dört haslet bulunursa halis münafıktır. Kimde onlardan bir haslet bulunursa onu terk edinceye kadar onda nifaklıktan bir haslet vardır. Kendisine emanet edildiğinde ihanet eder. Vadettiğinde yalan söyler. Söz verdiği hainlik eder. Düşmanlık ettiğinde haktan ayrılır.”⁸⁷ “Zina eden zina ettiğinde mümin olarak zina etmez. Hırsızlık eden hırsızlık ettiğinde mümin olarak hırsızlık etmez. İçki içtiğinde mümin olarak içki içmez.”⁸⁸ “Müslüman ve küfür arasında namazı terk etmek vardır.”⁸⁹ “Kim bir kâhine gider ve onu tasdik ederse, Muhammed’e indirileni inkar etmiştir.”⁹⁰ “Kim Allah’tan başkasının adına yemin ederse küfre girmiştir.”⁹¹ “İki şey insanlar arasında küfürdür. Biri ölü arkasından feryadu figan ağlamaktır. Diğeri insanların soyuna dil uzatmaktır.”⁹² Ehl-i sünnet büyük günah işleyenin küllî olarak İslam milletinden çıkmak anlamına gelen küfür açısından küfre girmediği

⁷⁸ el-Hucurât 49/9.

⁷⁹ el-Hucurât 49/10.

⁸⁰ Beyhâkî, *Şu’abü’l-îmân*, 6/452.

⁸¹ Buhârî, “İlim”, 43.

⁸² Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye el-Harrânî, *el-Îmân*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Ürdün: el-Mektebetül-İslâmî, 1416/1996), 279.

⁸³ el-Mâide 5/44.

⁸⁴ Beyhâkî, *Şu’abü’l-îmân*, 6/452.

⁸⁵ Buhârî, “İlim”, 43.

⁸⁶ Buhârî, “Edeb”, 73.

⁸⁷ Buhârî, “İman”, 23.

⁸⁸ Buhârî, “Mezâlim”, 31; Müslim, “İman”, 100.

⁸⁹ Müslim, “İman”, 134.

⁹⁰ İbn Mâce, “Tahâret”, 122; Ebû Dâvûd, “Tib”, 21.

⁹¹ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 1/65, 117.

⁹² Beyhâkî, *Şu’abü’l-îmân*, 6/459.

konusunda ittifak etmiştir. Cenâb-ı Hak büyük günah işleyeni müminlerden kabul etmiştir. “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*”⁹³ “*Müminlerden iki grup birbiriyle savaşırsa aralarını ıslah edin.*”⁹⁴ “*Kardeşlerinizin arasını ıslah edin ki size merhamet edilsin.*” Cenâb-ı Hak, katili, iman edenlerden çıkarmamış ve birbiriyle savaşanları din kardeşleri olarak nitelemiştir. Kitap, sünnet ve icma zina edenin, hırsızın ve iftira edenin mürted olmadığına ve öldürülmediğine, bilakis kendisine had uygulandığına delalet etmektedir.⁹⁵

İbn Ebû'l-İz, “belirli (muayyen) bir şahsın cehennem halkından ve kâfir olduğuna şahitlik (yemin) eder misiniz?” sorusunu ele alarak kesin bir delil olmadıkça ve açıkça ortaya çıkmadıkça, bu davranışın azgınlığın (bağyin) en büyüklerinden olduğunu söyleyerek Ebû Dâvûd'un “Kitabu'l-Edeb” içinde “Bağyden nehiy” babında zikrettiği bir rivayetle istidlalde bulunmaktadır.⁹⁶ Resûlüllahtan rivayet edildiğine göre İsrailoğullarından birbirine yarenlik eden iki adam vardı. Biri günah (zenb) işliyordu. Diğeri ibadet etmeye gayret ediyordu. Abid kişi diğerin günah işlemeye devam ettiğini gördüğünde ona “vazgeç” derdi. Birgün onu bir günah (zenb) üzere buldu. Yine ona “vazgeç” dedi. Öbürü ona “Beni Rabbimle baş başa bırak. Başıma bir murakıp olarak mı gönderildin?” dedi. Bunun üzerine abid ona “Allaha yemin olsun ki Allah seni bağışlamayacak veya seni cennete sokmayacak. Cenâb-ı Hak ikisinin ruhlarını kabzetti. Alemlerin Rabbinin katında ikisi bir araya getirildi. Cenâb-ı Hak bu abide “Sen beni biliyor muydun? veya elimde olan şeye kadir miydin?” dedi. Günah işleyen kişiye ise “git rahmetimle cennete gir.” diğeri hakkında ise der ki: “onu cehenneme götürün.” Bu hadisi rivayet eden Ebû Hüreyre dedi ki: Abid kişi, dünyasını ve ahiretini heder eden bir kelime söyledi.⁹⁷ Dolayısıyla ilgili hadiste kardeşini kesin bir delile dayanmadan tekfir etmenin büyük bir günah olduğunu ve bundan dolayı kişinin bu iddiasından dolayı ahiret günü hesaba çekileceğini ve cezayı hak etmesi durumunda cehennemle cezalandırılabilceğini söylemek gerekir. Zira bir rivayette bu dönüşün kıyamet günü Allah'ın huzuruna hesap vermek için olacağına işaret ederek: *“أَيُّمَا رَجُلٌ قَالَ لِرِجَالِهِ: يَا كَافِرٌ، بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ”* “Kim arkadaşına ey kâfir derse onlardan biri kıyamet günü o söz döner” denmiştir.⁹⁸ Fakat kişi cehennemle cezayı hak etmesi onun itikadi anlamda kâfir olmasını gerektirmez. Zira Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre fasık Müslümanlar, Allah'ın dilediği bir süre cehennemde cezalarını çektikten sonra imanları sebebiyle ilahî rahmete ve mağfirete nail olup eninde sonunda cennete girebilir. Zira Allah, Müslümanların imanını zayi etmez.

3.3. Te'vil durumunda tekfirin imkansızlığı ve tekfirin şartları bağlamında: Ebû Hanîfe'ye göre tevil mümkünse tekfir caiz değildir. Bir gün bu görüşü sebebiyle kendisini imtihan etmek isteyen birisi “Cenneti arzulamıyorum. Cehennemden korkmuyorum. Allah'tan korkmuyorum. Leşi yiyorum. Rükûsuz ve secdesiz namaz kılıyorum. Görmediğim şeye şahitlik

⁹³ el-Bakara 2/178.

⁹⁴ el-Hucurât 49/10.

⁹⁵ İbn Ebû'l-İz el-Hanefî, *Şerhu Akâidi't-Tahavî*, thk. Şuayb Arnaûd ve Abdullah b. Muhsin Türkî (Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1417/1997), 2/439-441.

⁹⁶ İbn Ebû'l-İz el-Hanefî, *Şerhu Akâidi't-Tahavî*, 2/436, 437.

⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 51.

⁹⁸ Hâlid Ribât vd., *el-Câmi' li Ulûmi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel – el-Akîde*, (Mısır: Darul-fellâh, 1430/2009), 3/166.

ediyorum. Hakka gazaplanıyorum. Fitneyi seviyorum” diyen bir kişiyi tekfir edip etmeyeceğini hakkında bir soru sormuş. O bu kişinin sözlerini şöyle tevîl etmiştir: “Bu adam cenneti değil, Allah’ı arzulamaktadır. Cehennemden değil, Allah’tan korkuyor. Azap etme konusunda Allah’ın zulmedeceğinden korkmuyor. Balığı yiyor. Cenaze namazı kılıyor. Tevhîde şahitlik ediyor. Ölüme gazap ediyor. Zira ölüm haktır. Malı ve evladı seviyor. Zira bunlar fitnedir/imtihandır.” Ebu Hanîfe’nin bu tevîl yöntemi özellikle Müslümanların birbirini tekfir etmemesi için takip etmesi gereken bir yoldur. Bir Müslümanın söylediği söz zahirde küfür gibi gözükse de tevîli mümkünse tekfirden kaçınmak gerekir.⁹⁹

Eş’arî kelâmcısı Ebû Abdullah Halîmî’ye (ö. 403/1012) göre bir Müslüman başka bir Müslümana kâfir derse bununla iki şeyden biri kastedilmiş olabilir. Birincisi, şayet itikad ettiği dinin küfür olduğunu murad ederse bu sözü sebebiyle kâfir olur. İkincisi, şayet bununla o kişinin zahirde imanı izhar eden batını itibarıyla kâfir olan bir münafık olduğunu murad ederse kâfir olmaz. Hiçbir şey murad etmezse yine de kâfir olmaz. Zira sözün zahiri açısından bilmediği bir şeyle onu itham etmiş olur. Mekke’nin fethi hazırlıkları sırasında Resûlullah’a ihanet ederek Mekkelî müşriklere fetih hazırlıkları ile ilgili mektup yazan Hâtîb b. Ebû Beltea hakkında Hz. Ömer “Bırak bu münafığın kellesini alayım” demiş. Hâtîb b. Ebû Beltea münafık olmadığı halde onu münafık olarak isimlendirmiştir. Hz. Ömer, Hâtîb b. Ebû Beltea hakkında “O münafıktır” demiştir. Fakat Hz. Peygamber, “Nereden biliyorsun? Belki Allah Bedir’e katılanların durumuna vakıf olduğu için sizi bağışladım, demiştir.”¹⁰⁰ Eş’arî alimlerden İmam Beyhâkî’ye göre Resûlullah Hâtîb’in mazeretini dinlemiş onu affetmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hâtîb’in kâfir olduğu konusunda ısrar etmemiştir. Çünkü onun hainlik durumunu tevîl ederek onun kâfir olma ihtimalini kastederek tekfir etmiştir.¹⁰¹

İbn Hazm’a (ö. 456/1056) göre “Kim kardeşine ey kâfir derse onlardan biri küfür sözü ile döner” rivayetinde Resûlullah, kişinin bu sözle kâfir olacağını söylememiştir. Ayrıca bu haberle istidlalde bulunan cumhur, Müslümana ey kâfir diyen kimseyi tekfir etmemişlerdir. Zira Müslüman olduğu sabit olan kişiden İslâm akdi ancak kat’î nas ve icmayla zâil olur.¹⁰²

Fahreddin er-Râzî’ye göre Müslümanı tekfir etmenin şartı bir konuda sübûtu ve delâleti kesin bir delilin bulunmasıdır. Kible ehli kesin bir delil olmadan te’vile açık bir meselede tekfir edilemez.¹⁰³ Ayrıca “tebeyyün gerçekleşmedikçe, tekfir caiz değildir. Tevbe sûresinde dikkat çekildiği gibi cehennem halkından olduğu açıkça ortaya çıkınca (tebeyyün edince) akraba bile olsa müşriklerin af ve mağfiret edilmesi için dua etmek caiz değildir.”¹⁰⁴ Ayrıca Hz. İbrahim, babası Azer’in Allah’ın düşmanı olduğu açık seçik ortaya çıkınca onun hakkında dua etmekten

⁹⁹ Vezir Harman, *Yahya Nevî Efendi’nin Kelâmî Görüşleri ve Muhassalü Mesâilî’-Kelâmiyye Adlı Eserinin Tahkiki* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 16.

¹⁰⁰ Buhârî, “Edeb”, 74.

¹⁰¹ İmam Beyhâkî, *Şu’abü’l-İman*, thk. Abdulaliy Abdulhamid (Hindistan: Mektebetür-Rüşd, 1423/2003), 5/410.

¹⁰² İbn Hazm el-Endülüsî, *el-Fasl fi’l-mîlel ve’l-ehvâ ve’n-nihal* (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, tr), 3/138.

¹⁰³ Fahreddin er-Razî, *Mealimu usulî’-d-dîn (İslâm İnancının Ana Konuları)*, çev. Muhammet Altaytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 248.

¹⁰⁴ et-Tevbe 9/113.

sakınmıştır.¹⁰⁵ “Şüphesiz inkar (küfr) edenler, Allah’ın yoluna engel olanlar ve kendisine hidayet ayan beyan tebeyyün ettikten sonra Resul’e karşı çıkanlar, Allah’a hiç bir şekilde zarar veremezler ve Allah onların amellerini boşa çıkaracaktır.”¹⁰⁶ Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Kim bizim namazımızı kılar, kestiğimizi yer, kiblemize yönelirse işte bu, Allah’ın ve Resül’ünün zimmetinde olan Müslüman kimsedir. Allah’ın verdiği zimmeti bozmayınız.”¹⁰⁷ Tekfirden tebeyyün şartı ümmet-i Muhammed’in siyasi anlamda birliğini muhafaza etmek için önemli bir yere sahiptir. Zira Resûlullah, kâfir olduğunu bildiği halde Medine münafıklarını bile ilan etmemiş ve sahabeden sadece Huzeyfe b. Yemân’a (ö. 36/656) sır olarak vermiştir.

Endülüs bölgesi Eş’arî alimlerinden Kurtubî (ö. 671/1273) bu hadisi Hucurât süresindeki ayet ile ilişkilendirmektedir. “Ey iman edenler! Hiçbir topluluk başka bir topluluğu alaya almasın. Belki alaya alınanlar onlardan daha hayırlıdır. Hiçbir kadın da başka kadınları alaya almasın. Belki onlar alaya alınanlar onlardan daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın ve kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ismi ne kötüdür. Kim tövbe etmezse onlar zalimlerdir.”¹⁰⁸ Hasan-ı Basrî ve Mücahit’e göre bazı kimseler yeni Müslüman olanları eski küfürleriyle ayıplayarak “ey Yahudi, ey Hristiyan” derdi. Bu ayet bunun üzerine inmiştir. Katâde’ye göre bu ayet bir kimsenin diğerine “ey münafık, ey fâsık” demesi üzerine inmiştir. Kurtubî’ye göre ayette ifade edilen “İmandan sonra fâsıklık ismi ne kötüdür” ifadesiyle kastedilen şey, bir kimse İslâm’a girip tövbe ettikten sonra kendisine “ey kâfir ve ey zinakâr” denmesidir.¹⁰⁹

Sonuç ve Değerlendirme:

Müslümanın din kardeşini küfürle itham etmesi durumunda bu tekfir sözünün ikisinden birine döneceğine dair hadisler, bir Müslümanı küfürle itham eden kimsenin zahirde küfrünü gerektirdiğine dair bir anlam içeriyorsa da kelâm alimleri ve hadis şarihleri genellikle Hz. Peygamber’in bu ifadelerinin ağır bir tehdit olduğunu ifade etmişler. Ancak böyle bir ithamda bulunan bir kişinin kâfir olacağına hükmedilmesinin isabetli olmayacağına dikkat çekmişlerdir. Hadislerde kişiye geri dönen şeyin ise haksız yere yapılan ithamın günahı ve vebali olduğunu belirtmişlerdir. Bir Müslümanın diğer bir Müslümanı küfürle itham etmesi durumunda küfür sözünün ikisinden birine döneceği şeklindeki rivayetlerin değişik senedlerle, farklı lafız ve muhtevalarla rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin Buhârî ve Müslim gibi muteber hadis kaynaklarında yer aldığı ve isnad bakımından sahih oldukları anlaşılmaktadır. Ancak rivayetler her ne kadar farklı senedlerle ve içeriklerle nakledilmiş olsa da ahad haber hükmünde oldukları açıktır.

Bu rivayetleri zahiri anlamıyla anlayan ve kullanan alimler olmuştur. Ancak cumhur ulemâ bu vb. rivayetleri ahad olarak kabul etmiş ve Müslümanlara “ey kâfir” diyen kişilerin

¹⁰⁵ et-Tevbe 9/114

¹⁰⁶ Muhammed 47/32.

¹⁰⁷ Buhârî, “Salât”, 28.

¹⁰⁸ el-Hucurât 49/11.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berduni – İbrahim Atfiş (Kahire: Darül-Kütübî'l-İlmiyye, 1384/1964), 16/328.

sözlerini, Hucurât sûresindeki “*Ey iman edenler! Hiçbir topluluk başka bir topluluğu alaya almasın. Belki alaya alınanlar onlardan daha hayırlıdır. Hiçbir kadın da başka kadınları alaya almasın. Belki onlar alaya alınanlar onlardan daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın ve kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ismi ne kötüdür. Kim tövbe etmezse onlar zalimlerdir*”¹¹⁰ ayetle ilişkilendirerek, kişiyi iman dairesinden çıkarmamışlardır.

Zührî ve Katâde gibi bazı alimlerin Müslüman kardeşine böyle bir ithamda bulunan kimsenin ta’zir cezasıyla cezalandırılması gerektiğine hükmetmelerinden, ilk dönemlerden itibaren böyle bir kimsenin kâfir olacağı şeklinde hadislere zahiri bir anlam yüklenmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Arapların karşılardaki kişilere nezaket kurallarını çiğnemen ve edebe aykırı konuşmamak amacıyla kullandıkları lakap kabilinden kinayeli bir anlatım olduğu ifade edilmiştir. Örneğin muhatabına yalancı demenin kibar bir yolu olarak *والله إن أحدا لكاذب* “Vallahi, içimizden biri yalancıdır” şeklinde ifadeler kullanılmışlardır. Bu üslup aynı zamanda Arapların kötülüğü açıktan söylememe şeklindeki öteden beri uygulamalarının bir tezahürü olarak da görülmüştür.

İlgili hadis rivayetlerinde en çok dikkat çeken husus küfür ithamında bulunan kişi ile ithamda bulunulan kişinin *din kardeşi* olarak nitelenmesidir. Bu sebeple böyle bir söz sarfeden kimse kâfir olmaz. Ancak iftira gibi büyük bir günah işlemiş olur. Çünkü küfür, imanın zıddı olup iman edilen şeyin terkedilmesiyle gerçekleşir. Kişi İslam’a neyi tasdik ederek giriyorsa onu tekzip ederek çıkar. Dolayısıyla bu rivayetlerin Müslümanları birbirlerini küfürle itham etmekten sakındırma anlamı taşıdığını söylemek mümkündür. Hem Hz. Ali’ye kendisini küfürle itham eden Haricîlerin müşrik mi münafık mı olduğu sorulduğunda onların ne müşrik ne de münafık olmadığını “Bize isyan eden kardeşlerimizdir” şeklinde cevap vermesi hem de Ebû Hanîfe’nin, kendisini tekfir edenlerin kâfir değil, yalancı olduklarını “onların benim hakkımda yalan söylemesi, benim onlar hakkında yalan söylememi helal kılmaz” diyerek kendisini tekfir edenlerin kâfir değil, yalancı olduklarını söyleyerek meseleyi izah etmesi bu rivayetleri nasıl anlamamız gerektiği konusunda yol gösterici niteliktedir.

Hadiste kullanılan küfür ifadesinin birçok muhaddis ve kelâm aliminin dikkat çektiği gibi iki anlamı olup, kâfir kelimesinin muhatabı mümin olduğunda imanın zıddı olan küfür değil, nimete nankörlük manasındaki küfür kastedilmektedir. Birçok ayet ve hadiste küfrün ikinci manada kullanılması da bu düşünceyi desteklemektedir. En meşhur örneği Hâricilerin sloganlaştırdığı Mâide sûresindeki “*Kim Allah’ın indirdiğiyle hükmetmezse onlar kâfirlerin ta kendileridir*” ayetidir. Kişi Allah’ın ayetini tekzip ve inkar ederek bu eylemi yaparsa itikadi anlamda kâfir olurken, Allah’ın ayeti tasdik ettiği halde Allah’ın ayetiyle hükmetmez ve uygulamazsa itikadi değil amelî anlamda kâfir yani günahkar olur. Dolayısıyla bir Müslümana kâfir demekle itikadî anlamda bir hakkın inkarı söz konusu olursa kişiye dönen küfür, itikadi küfür olacaktır. Fakat itikadî değil amelî anlamda bir hakkın ihlali söz konusu olursa kişiye dönen küfür, amelî küfür olacaktır.

¹¹⁰ el-Hucurât 49/11.

Hakem/Peer-review: Çift Taraflı Kör/Double Blind.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

İntihal/Plagiarism: Bu makale özel bir yazılımla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir./This article has been scanned special software. No plagiarism detected.

Finansman/Funding: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır./The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions:

Vezir Harman (%50), Hızır Yağcı (%50)

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir./The author(s) has no conflict of interest to declare.

ORCID

Vezir Harman, <https://orcid.org/0000-0001-6945-5255>

Hızır Yağcı, <https://orcid.org/0000-0003-3394-7797>

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebubekir b. Hümmam es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 cilt. Hindistan: el-Meclisu'l-ilmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavût vd. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed b. Hanbel. *Usûlü's-Sünne*. Suûd-i Arabistan: Dârü'l-Menâr, 1991.
- Alâuddin b. Attâr. *el-İtikâdü'l-hâlis mine's-şekki ve'l-intikâd*. thk. Sa'd b. Helîl. Katar: Vizeratü'l-evkâf ve's-şu'uni'l-islâmiyye, 1432/2011.
- Aynî, Bedrüddîn. ' *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ-i Tûrâsi'l-Arâbî & Dârü'l-Fıkr, ts.
- Ebu'l-Berekât en-Nesefî Mâtürîdî. *el-Umde fi'l-Akaid (İslam İnancının Ana Umdeleri)*. çev. Temel Yeşilyurt. Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. th. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Mısırî. *et-Tavzîh li Şerhi'l-Cami'i's-Sahîh*. 36 cilt. Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008.
- Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim. 10 cilt. Rıyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Ebu Hanife. "el-Alim ve'l-Müteallim". *Beş Eser*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV, 2017.

- Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî. *Keşfü müşkil min hadîsi's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, ts.
- Fahredden er-Râzî. *Mealimu usuli'd-din (İslam İnancının Ana Konuları)*, çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Faysal b. Abdülazîz. *Tatrîzu Riyazi's-sâlihîn*. thk. Abdülazîz b. Abdullah. Riyad: Dârü'l-'Asime, 2002.
- Gürhan, Mine. *Tanrıbilim Açısından Tekfîr*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hâlid Ribât vd. *el-Câmi' li Ulûmi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel – el-Akîde*. Mısır: Darul-fellâh, 1430/2009.
- Harman, Vezir. *Yahya Nevî Efendi'nin Kelâmî Görüşleri ve Muhassalu Mesâilî'l-Kelâmiyye Adlı Eserinin Tahkiki*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed. *A 'lâmü'l-ḥadis fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman. 4 cilt. Mekke: Câmî'atü Ümmü Kurâ, 1988.
- Himyerî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *El-Musannef*. 10 cilt. Beyrut: Dâru't-Ta'sîl, 2013.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kureşî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 2 cilt. Dımaşk: Dârü's-Sakâ, 1996.
- İbn Ca'd. Ali Bağdadî. *el-Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990.
- İbn Ebi Hâtim. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. thk: Es'ad Muhammed Tayyîb. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz, 1419.
- İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî. *Şerh Akâidi't-Tahavî*. thk. Şuayb Arnavud ve Abdullah b. Muhsin Türkî. 2 cilt. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1417/1997.
- İbnü Ebû Şeybe. *el-Kitabu'l-Musannef fi'l-Ahâdis ve'l-Eser*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetür-Rüşd, 1409.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî. *Câmiu'l-Usûl*. trc. ve şerh: Kemal Sandıkçı & Muhsin Koçak. 19 cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2008.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz & Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dârü'l-hadis, 1998.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1994.
- İbn Receb el-Hanbelî. *Revâi'u't-tefsîr*. Suudi Arabistan: Daru'l-âsime, 1422/2001.
- İbn Teymiyye. *İman*. thk. Muhammed Nasiruddin Albani. Ürdün: el-Mektebetü'l-İslamî, 1416/1996.
- İmam Beyhâkî. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdulaliy Abdulhamid. 14 cilt. Hindistan: Mektebetür-Rüşd, 1423/2003.
- İmam Mâtürîdî. *Te'vilatü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdi Beslûm. 10 cilt. Beyrut: Dârul-Kütübîl-İlmiyye, 1426/2005.

- İshâk b. Râhûye. *Müsnedü İshâk b. Râhûye*. thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî. 5 cilt. Medine:Mektebetü'l-İmân, 1991.
- Kâdî Beyzâvî, Ebu Said Abdullah b. Ömer. *Envaru't-tenzil ve Esraru't-tevil*. thk. Muhammed Abdurrahman. 5 cilt. Beyrut: Daru İhyait-Türasil-Arabi, 1418.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *İrşâdü's-sârî*. 10 cilt. Mısır: Matbaâtü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1887.
- Köktaş, Yavuz. *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî İbrahim Atfiş. 10 cilt. Kahire: Darül-Kütübil-İlmiyye, 1384/1964.
- Meral, Muhammed. *Hız. Peygamber'in Hatalar Karşısındaki Tavır*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Âta & Muhammed Ali Muavviz. 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ-i Türâsi'l-Arâbî, 1972.
- Nevevî. *Riyazu's-Sâlihîn*. thk. Mâhir Yasin el-Fahl. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007.
- Râğıb el-İsfahânî. *Tefsiru'r-Râğıb el-İsfahanî*. thk. Hint binti Muhammed b. Zahit. 5 cilt. Rıyad: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1422/2001.
- Sâid b. Mansûr, Ebû Osmân b. Şu'be el-Horasânî. *es-Sünen*. Riyad: Dârü'l-Ulûke li'n-Neşr, 2012.
- Sarıcık, Murat. *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*. Isparta: Tuğra Matbaası, 2001.
- Seyfeddin Âmidî. *el-Ebkaru'l-Efkâr fi usuli'd-din*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdi. 5 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1424/2004.
- Şentürk, Lütfi Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tahavî, Ebu Cafer Hanefi. *Akidetü't-Tahaviyye*. Beyrut: Daru İbni Hazm, 1416/1995.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbü'l-Meğâzî Li'l-Vâkıdî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.